

OVČIARSKÉ MÚZEUM

LIPTOVSKÝ HRÁDOK

Život a práca roľníkov

JARNÉ KALENDÁRNE ZVYKOSLOVIE V LIPTOVE

Život a práca roľníkov boli od najstarších čias spojené s cyklickým opakovaním sa ročných období. Ku každému z nich sa v minulosti viazalo množstvo ustálených zvykov, obradov a povier. Roľníci túžobne očakávali predovšetkým jar, znamenala pre nich nielen základ novej úrody, ale symbolizovala aj nový život a jeho pokračovanie.

Jarné obdobie bolo spojené so začatím základných poľných prác – sejby, sadby, prvého jarného výhonu dobytku. Ľudia vykonávali rôzne úkony, ktoré mali zabezpečiť najmä hospodársku prosperitu, bohatú úrodu, úžitok z hospodárskych zvierat, ale aj zdravie hospodára a jeho rodiny. Množstvo zvykov a povier sa viazalo k prvému výhonu dobytku a oviec.

✠ *Life of farmers in the past was connected with the circle of the seasons which was not regarded as a part of the natural laws but as a consequence of supernatural forces. People believed that keeping seasonal customs, ceremonies and superstitions they can influence their lives. Their original meaning gradually disappeared, but many of them have been preserved in folk traditions.*

Verilo sa, že na Juraja a Vojtecha sa otvára zem a vychádzajú hady a jašterice. Nebolo dobrým znamením, ak niekto videl hada pred dňom Juraja. V noci na Juraja sa ozývalo plieskanie bičmi, strielanie z mažiarov a z iných primitívnych strelných zbraní, aby sa nečisté sily zahnali z dediny.

Mládenci brali gazdom náradie – voz, sane, vlačuchy, plužné kolieska, vynášali ich na strechy domov, hospodárskych stavieb a na iné vyvýšené miesta. Gazdovia si svoj majetok museli vykúpiť peniazmi, za výkupné pili mládenci jurskú pálenku.

Na Juraja *Dzúra* už museli byť ovce na salaši, aby ich *nezahrmelo* na maštali, lebo potom by vraj slabo dojili. Asi týždeň pred dňom Juraja pekne vyobliekani valasi s podperenými klobúkmi vyhánali gazdom ovce z dvorov.

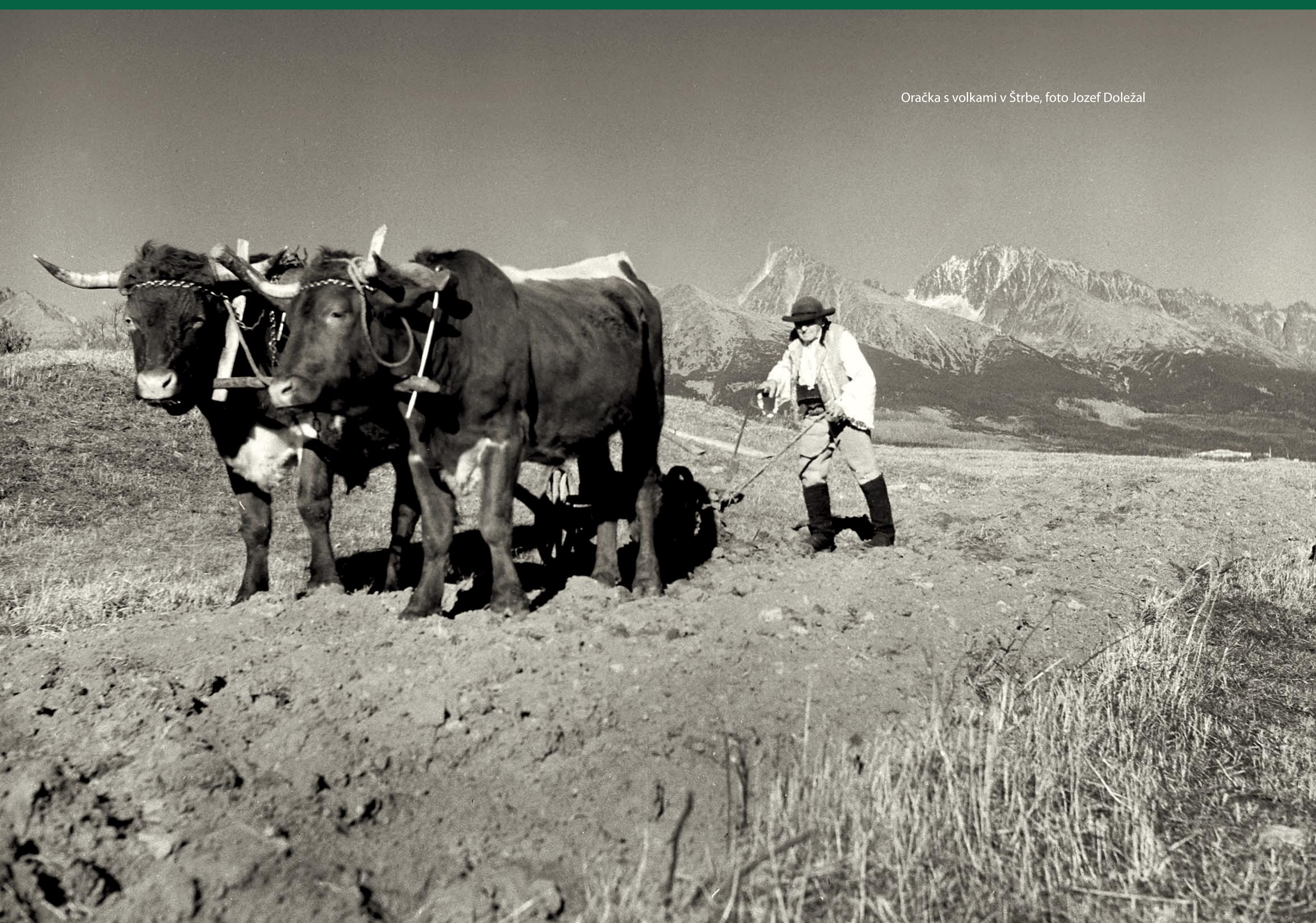
Gazdiné vyprevádzali ovce a hovorili: *Aby sa vám v koliesku držali! Aby sa vám dobre vodilo! Aby ste boli uchránení od škody!* Oblievali pastierov vodou z drevených šechtárov, aby ovce dobre dojili. Keď ovce prechádzali cez most, hodil valach do vody soľ, aby spolu s vodou neodplávalo mlieko, ale soľ.

Valaská prisaha, Jakubovany, archív Národopisného múzea Liptovský Hrádok

Na konci dediny bača zakopal krížom cez cestu reťaz spojenú zámkom, aby sa stádo nezutekalo. Pred stádom nsmela prejsť žena a na konci nsmela byť čierna ovca. Za dedinou smerom ku pasienku pred odchodom na salaš sa ovce miešali, bača vošiel do stredu krdľa a valasi okolo neho hnali ovce do kruhu. Bača im posýpal chrbty soľou a fřkal ich svätenou vodou. Verilo sa, že týmto úkonom sa uchráni krdel' od škod. Podobné opatrenia gazdovia robili aj pri prvom výhone kráv na spoločné pasenie, aby ich uchránili od škod a zabezpečili vysokú dojivosť.

Oračka s volkami v Štrbe, foto Jozef Doležal

Autorská koncepcia a text: PhDr. Iveta Zuskinová
Preklad textov: Mgr. Dana Wolfová
Foto: Jozef Doležal, Pavol Sochán a archív Liptovského múzea v Ružomberku a Národopisného múzea v Liptovskom Hrádku
Grafická úprava a DTP: Libuša Vyšná, Ivan Červený
Tlač: Creative solution
© 2015
Realizáciu výstavy finančne podporil Ing. Ľubomír Kružíak.

Spoločnosť priateľov Múzea liptovskej dediny

Už v stredoveku nosili po dedinách figurínu ženy Moreny, ktorá symbolizovala zimu a smrť. Verili, že keď ju vynesú, hodia do vody, alebo spália, vyženú z dediny nebezpečné choroby a tým aj smrť, že vypudia z chotára negatívne sily, ktoré zdržiavajú vegetáciu, no predovšetkým že urýchlia odchod samotnej zimy. Obrad vynášania Moreny zaznamenal v Liptove značnú rozmanitosť. Jedna z najstarších podôb tohto zvyku bola zaznamenaná v obecnej kronike obce Dovalovo. Na *smrtnú* nedeľu, ktorú v Liptove nazývali *šúľkovovou*, sa nadránom na vyšnom konci dediny zišli mládenci a dievčatá. Na drevený kríž naviazali snop slamy, ktorý obliekli do starých ženských šiat a so spevom túto figurínu niesli dedinou.

*Marmuriena zo vsi, kde si prebývala? V tom vyšnom konci, v otrhanom domci.
Čo ti tam dávali? Sukňu mi driapali a po kúsku mi ju do vody hádzali.
Rujme že sa rujme, len sa nečudujme. Kukuričku vtáčku, včas ráno šteboce:
Dievkina krása, vlasy do pásu, vrkoč po päty, frajer bohatý.*

Keď zišli k potoku, Marmurienu roztrhali a hodili do vody. Každý mládenec a dievča sa usilovali chytiť kúšтик slamy alebo handričku. Doma ju potom podložili pod sliepku kvoku, alebo hus, aby dobre sedeli na vajciach. Popoludní samotné dievčatá prešli so spevom cez dedinu. Vytvorili si spomedzi seba kráľovnú, ktorá sa obliekla do svojich najkrajších šiat, a spievali:

*Naša kráľovná maliarom praje, dala sa maľovať na oba kraje.
Jedným atlasom, druhým hatmasom, aby ju poznali pod červeným pásom.*

V staršom období dievky pri tejto príležitosti chodili vyberať naturálie na spoločnú zábavu na veľkonočný kúpací pondelok. Neskôr aj v iných dedinách sa vyzbierané naturálie skonzumovali v ten istý deň na spoločnej hostine s mláďencami. Pri vyberaní recitovali:

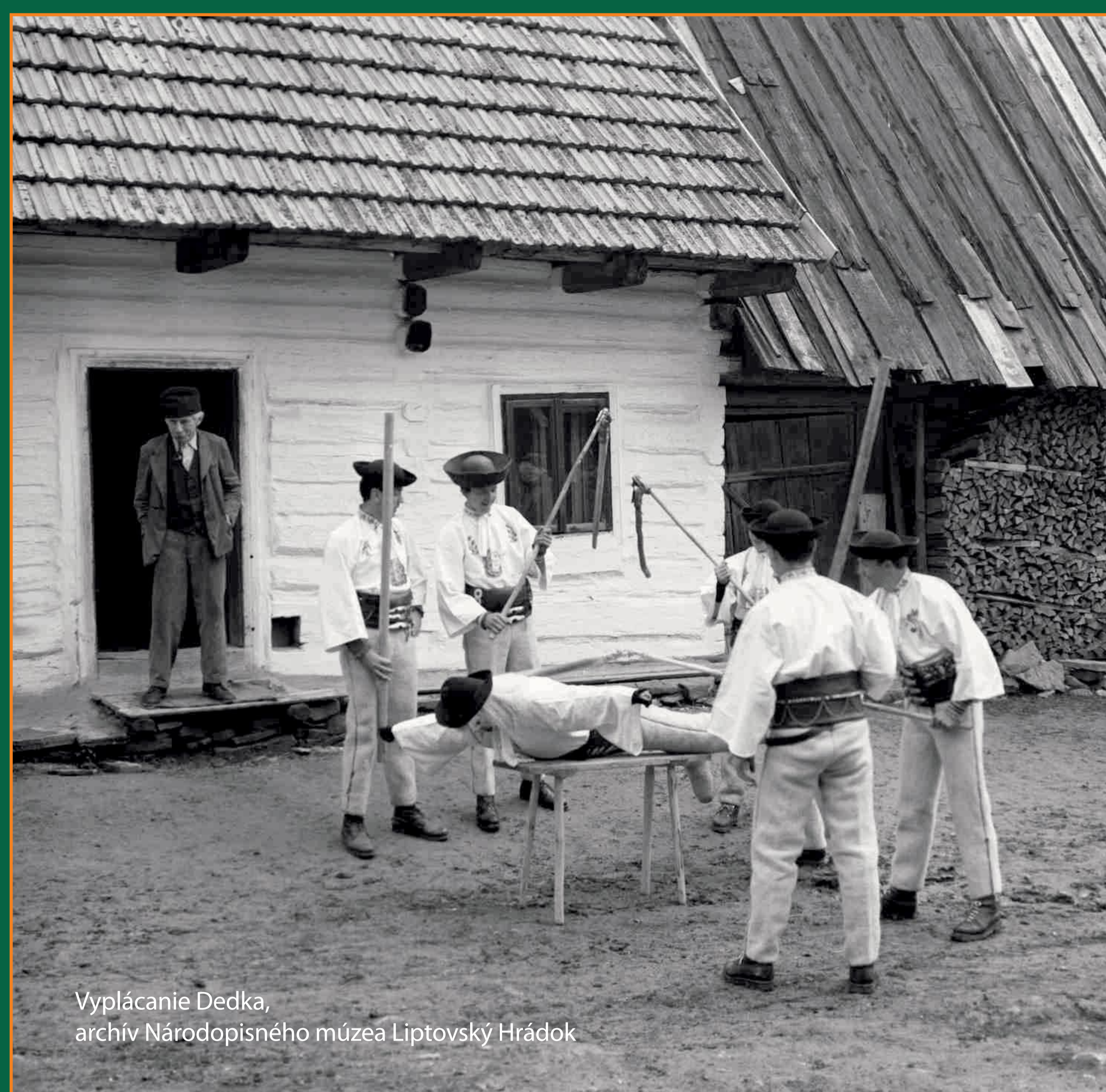
*Dajte nám vajec plný vatraneč,
dajte nám múky štyri klobúky.
Dajte nám maku ako tabaku,
dajte nám soli na štyri rohy.
Dajte nám slaniny, aby sa vám bravý vykfímili,
dajte nám masla, aby sa vám krava spásla.
Dajte nám bryndze, pôjdeme inde.*

V Liptovskej Kokave na *šúľkovú*, štvrtú nedeľu pred Veľkou nocou tiež nosili dievky po dedine Marmurienu, pri tom spievali.

Keď obišli celú dedinu, vyvolili si spomedzi seba jednu za kráľovnú, dali jej na hlavu partu so stužkami a spolu išli so spevom do každého domu, aby pozdravili domácich, popriali im zdravia, šťastia a novú jar po dlhej zime. Gazdiné ich obdarovali a ony si z vyzbieraných naturálií pre seba a aj mláďencov varili šúľky s praženicou.

V Liptovskej Kokave nosili mláďenci *Dedka*, figurínu zo slamy oblečenú v plátenných nohaviciach a košeli, s klobúkom na hlave. Boli oblečení v kroji, mali stúkenné nohavice, vyšívane plátenné košele, široké opasky a klobúky, v rukách niesli cepy alebo kyjaky. Ako išli dedinou, občas *Dedka* položili na zem a bili ho cepami a kyjakmi za všeobecnej pozornosti zhromaždených ľudí. Vyplácali ho za to, že na konci zimy boli už komory prázdne, a pri tom hovorili: *Dedko pojeu si nám šetka!* Cestou vykrikovali: *Či! Hi!* s cieľom zobudiť spiacich ľudí.

Keď obišli celú dedinu, odložili rekvizity a začali obchádzať domy a dvory. Vošli do dvora a kyjakmi so *štrkolčekmi* búčali na podstienke, aby ich domáci počuli, a spievali: *Navaríme, navaríme červenieho vína, vína. Opojíme, opojíme Adamcovho syna, syna. Ak nebude píti, budeme ho bíti. Pán Boh daj dobró ráno!* Gazdiná ich obdarovala, vajčka dali do košíka a slaninu napichli na ražeň. Keď obišli celú dedinu, vošli naspäť do domu, odkiaľ ráno vyšli a tam si pripravili praženicu zo slaniny a vajec.

Vyplácanie Dedka, archív Národopisného múzea Liptovský Hrádok

*Marmuriena, kde si bola,
keď tá tuhá zima bola?
Na vyšnom konci v obtrhanom domci.
Čo si tam robila? Mlieko som mútila.
Čo si mi nedonesla? Veď som ti niesla,
stretol ma vlčík, rozbil mi hrnčík.
Kde sa tie črepy? Na vrch konári.
Kde je ten vrch konár? Chlapci ho zoťali.
Kde sú tí chlapci? Na vojnu ich vzali.
Kde je tá vojna? Prepadla sa.*

Ženy z Liptovskej Kokavy vynášajú Marmurienu, rekonštrukcia zvyku
Archív Národopisného múzea Liptovský Hrádok

Osobitný význam v jarnom zvykoslovnom cykle mal *Veľký týždeň* - veľkonočné sviatky a dni pred nimi. Ľudia verili v ozdravujúci účinok jarných vôd. Na *zelený štvrtok* matky kúpali svoje deti vo vode, aby nemali vyrážky a chrasty.

Veľký piatok sa pokladal za najväčší sviatok a nerobili sa už žiadne ťažšie práce. Dievky sa umývali v potoku, aby neboli pehavé. Odriekali: *Ty bystrá vodička, osviež moje líčka. Dolu vtedy, preč choroby, aby sme všetci zdraví boli.*

Zavčas rána sa chodili česať pod vrbu alebo lipu, aby mali krásne a hebké vlasy. Hovorili pri tom: *Vrba, vrba, daj mi muža červeného ako ruža, a bieleho ako kvet a dobrého ako med!* V Liptovskej Kokave sa skoro ráno išli dievky umyť do potoka, aby boli pekné. Odstrihli si aj kúsok z vlasov a pustili dolu vodou, aby mali pekné, dlhé zdravé vlasy. Vo Vavrišove chodili dievky už o štvrtej hodine ráno, pokiaľ ešte nevyšlo slnko, umývať sa na potok Črtník a bosé sa brodili vo vode. Vodu si nabrali do kýbľov, aby sa v nej doma umývali a mohli ňou pokropiť aj statok. Chlapci si v tento deň nazbierali púčky z topoľov, tie potom varili, odvar precedili a vtierali si ho do vlasov. Verili, že im budú rásť husté vlasy. Zbierali aj púčky ďalších stromov, namočili ich do vody a na veľkonočný pondelok používali ako voňavku.

Veľkonočný pondelok bol vyvrcholením celého veľkonočného obdobia. Na oblievačku sa mládenci chystali už v noci po zábave. Zišli sa u jedného nich, vyobliekani s podperenými klobúkmi. V rukách niesli drevené šechtáre na vodu a niekedy išla s nimi aj muzika, alebo aspoň harmonikár. Dievčatá vyťahovali rovno z postele, hľadali ich ukryté na pôjdoch, v sýpkach, komorách. Vyviedli ich k studni alebo potoku a dôkladne ich oblievali vodou z vedra.

V Liptovských Sliachoch malo celé pôstne obdobie od fašiangov až do Veľkej Noci svoj poriadok. V utorok pred popolcovou *škaredou* stredou Sliachania pri potoku popolom rajbali riad, hrnce, misky, korýtka, aby na nich nezostala žiadna mastnota, a aby sa takto dôkladne pripravili na štyridsať dní pôstu trvajúceho až do Veľkej Noci. Všetky nasledujúce nedele mali svoje pomenovania spojené s cirkevným poriadkom.

Štvrtá pôstna nedela známa aj ako *šúľková* mala názov podľa jedla, ktoré sa v tento deň varilo. Šúľky mali byť hrubé, aby sa urodili hrubé klasy obilia. Piatu pôstnu nedelu v Liptovských Sliachoch volali *čiernou* alebo *smrtnou* nedelou. Vtedy varili rezance, halušky, alebo šúľky s lekvárom a makom.

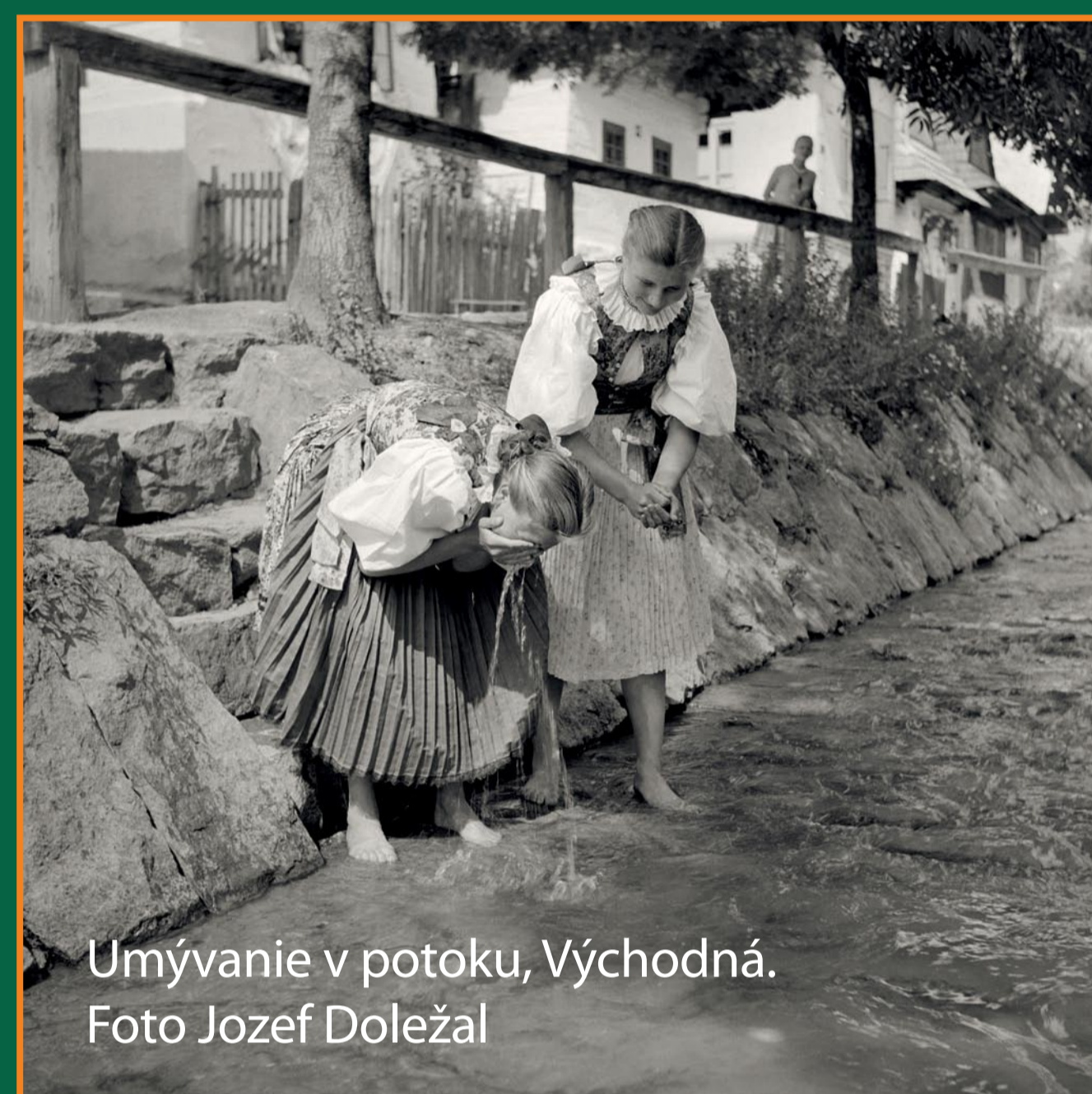
Vo všetky pôstne nedele chodili ženy a dievky oblečené v tmavom odevu. Až na šiestu pôstnu nedelu *kvetnú* sa obliekli do farebného sviatočného odevu. V túto nedelu nosili dievčatá do kostola mašľami vyzdobené *bahniatky*, ktoré im nazbierali a doniesli mládenci. Pripravovalo sa jedlo zo strukovín, hrachu, bôbu, fazule, z plodov, ktoré pochádzali z kvetu.

Na *kvetnú* nedelu ľudia prikladali veľký význam pučiacim konárikom stromov, najmä bahniatkam, ktoré nechávali v kostole posvätiť. Potom sa im pripisovala nadprirodzená a niekde aj liečivá moc. Mali chrániť príbytky pred krupobitím, počas búrky ich kládli na stôl, alebo zastrkávali za stropný trám *mešternicu*.

Ešte koncom 19. storočia sa v Dovalove na *kvetnú* nedelu zachovával zvyk obchádzok dievčat so zelenými konárikmi. Jedno z nich sa oblieklo do bielych šiat ako mladucha, jej vrstovníčky išli s ňou, obchádzali domácnosti s piesňou, ktorá sa končila slovami *...priniesli sme vám, ten zelený háj, všetko teplo, krásne leto* a odovzdali hospodárovi rozvíjajúci sa prútik. Domáci ich obdarovali.

V Liptovských Sliachoch sa zachoval zvyk *donášania nového leta* - stužkami ozdobenej ratolesti, ktorú kedysi nosili dedinou dievčatá a pri tom spievali:

Nesieme vám novô leto, novô leto, i zelený máj, i zelený máj. Daj Pán Boh, daj pán Boh šťastia, zdravia vám, šťastia, zdravia vám.

Umývanie v potoku, Východná. Foto Jozef Doležal

Často sa spolu ukrylo niekoľko dievčat v dome. Skryli sa len naoko, aby ich chlapci našli. Z Vavrišova sa zachoval veršík, ktorý dievčatá kričali, keď sa už zdalo, že kúpači odídu z domu naprázdno a dievky zostanú neokúpané: *Už nás mušky štípu, kým nás neokúpu. A keď nás okúpu, už nás viac nebudú.* Kúpačov v každom dome pohostili pálenkou, varenou šunkou, vajčkami, koláčmi. Malí chlapci školáci chodili kúpať svoje vrstovníčky, dievčatá po rodine, ale len *parfímom* - domácky vyrobenou voňavkou z vrbových púčkov, sennej mrvy, z klinčekov, alebo z mydla.

Na *bielu sobotu* sa v domácnostiach pralo, upratovalo, bielili sa izby. Ľudia verili, že spolu so špinou sa aj všetko zlé a choroby z domu vypudí. Dievčatá chystali vajčica, varili ich v cibulových šupách, v sennej mrve, alebo orechových škrupinách. Na *veľký piatok* sa v katolíckych aj evanjelických rodinách dodržiaval prísny pôst, niekde úplne hladový, kde sa nesmelo jesť vôbec nič. Inde boli dovolené pôstne jedlá - v rúre pečené zemiaky v kožke bez masťi, chudobné polievky bez tuku, mlieko, čaj, chlieb.

Pôst trval až do sobotného večera, *do vzkriesenia*. Výdatnejšie mäsové pokrmy sa začali konzumovať až v nedeľu. Cez sviatky sa jedli jedlá, ktoré mali upevniť zdravie a silu, obilninové pokrmy mali mať pozitívny vplyv na úrodu, bravčové mäso malo priniesť bohatstvo a blahobyt. Veľký význam mali vajčica, ktoré symbolizovali plodnosť, obnovenie a nepretržitosť života. Vo veľkonočnú nedelu sa niekde nechávali posvätiť jedlá, ktorým sa potom pripisoval veľký význam a nič z nich sa nesmelo odhodiť. V staršom období sa udržiavala viera v ich ochranný význam pred škodičmi silami prírody, a preto napríklad omrvinky z jedla a škrupiny z vajec sa odkladali a pri prvej oračke sa vsypali do prvej brázdy ako obeť zemi.

Kúpačka vo Východnej Foto Jozef Doležal

Videli sme, počuli sme, že máte peknú dcérečku, prišli sme vám ju vykúpať, aby bola zdravšia, krajšia, poslušnejšia. A my chlapci rozihrajme a dcérečku okúpajme. Dobrô ráno vinšujeme!

Videli sme, počuli sme, že máte bielu húsku. Prišli sme vám ju okúpať, či dovoľíte krstná mať? Aby bola belšia, zdravšia, aby dobre lietala.

V predkresťanskom období patrili Turíce medzi najdôležitejšie výročné sviatky. Podľa starších pohanských predstáv na Turíce prichádzali duše mŕtvych, ukazovali sa dávno zaniknuté mestá a na povrch vychádzali poklady. Ťažisko turíčnych zvykov sa viazalo k vode, zeleni, dobytku a obilii a bolo spojené aj s čistením prameňov a studničiek. Súčasťou svätodušných sviatkov boli dievčenské chorovody, ktoré oddávna patrili k archaickým podobám víťania jari.

Vo Važci sa v turíčnu nedeľu presne napoludnie zišli dievky a mladé nevesty, pochytili sa za ruky a so spevom: *Omilienci chodia, za ruky sa vodja!* prechádzali dedinou. Prvá, vodiaca, obyčajne najčerstvejšia mladucha, ktorá mala na hlave partu, predstavovala *kralku*. Podobný jarný chorovod sa tradoval aj v Liptovskej Tepličke, kde na sviatok *vstúpenia Krista Pána na nebesá* sa po litániách v kostole šili mechy. Dievky slávnostne oblečené v bielom s partou na hlave a aj mladé ženy v čepcoch potom, ako prešli dedinou, zastavili sa na lúke, kde tancovali obradné tance a hrali sa rôzne starodávne dievčenské hry.

Najznámejším zvykom spojeným s Turícami bolo sadenie májov. Svieža májová zeleň najlepšie vyjadrovala želanie roľníkov týkajúce sa sily a dobrého rastu všetkých plodín. V predvečer Turíc mládenci už v noci chodili po dedine a sadili brezy alebo smriečky pred domom svojej milej. V staršom období to robili ticho a tajne, aby ich nikto nezbadal, neskôr veselo so spevom a harmonikou, alebo aj s cigánskou muzikou.

Chorovod, *Omilienci chodia*, Važec
Foto Jozef Doležal

V Liptovskej Kokave k domu, v ktorom bývalo dievča na vydaj, mládenci zasadili brezu. Tam, kde mal mládenec frajerku, zasadil smrek. Od tridsiatych rokov 20. storočia sa zaužívalo sadenie májov na vysokých obielených žrdiach. Mládenci chodili po dedine s muzikou, pred každým domom, kde bol zasadený máj, zastali, tlkli do svoreňov a spievali: *Sadíme my máje, Ďurišovie Hane*. Domáci vyšli z domu a matka dala muzikantom do basy peniaze. Na druhý deň urobila mládež zábavu na kolese *Pod brehom*. Dievčatá tancovali v bielom oblečení, prišli aj matky s košíkmi šišiek.

*Sadíme my čerešničku v zime,
dal by pánboh, že sa ona prijme.
Keď sa prijme, bude ona pukať,
budú chlapi za dievčatom kukat'.
Keď sa prijme, bude ona rodiť,
budú chlapi za dievčatom chodiť*

*Sadíme my máje, čo nám dáte za ne?
Pálenečky hriatej, do krbky naliatej.
Vyjde si Hanička, vyjd' si pozrieť na ne,
ak sa ti spozdajú, odmeniš sa za ne!*

V Dovalove dievča, ktorému postavili máj v prvý turíčny deň, poslalo svojmu mládencovi pierko za klobúk uvité z čerstvého kvietia. V kytičke musel byť *rozmarín* – znak nádejného sobáša, ruta voňavá – znak nezabudnutia, kliniec – znak mládenectva, ľadníček a iné poľné kvety ako znak roľníctva. Mládenec si túto kytičku založil za klobúk a nosil ju nielen do kostola, ale aj na zábavy. Keď dievča videlo, že mládenec kytičku od nej nosí, každý týždeň mu poslalo čerstvo uvitú. Mládenecova matka poslala dievčatu *jarmočno*, najčastejšie červenú stužku do vrkoča.

V Liptove bývali na Turíce na salašoch valaské hostiny. Ovčiar zarezali a upiekli jahňa, salašník doniesol pálenku a chlieb. Gazdiné na Boci piekli pre valachov okrúhle koláče, krájali ich na trojuholníky *klinčeky*. Na hostinu na salaš prišli matky, alebo manželky ovčiarov a tiež predstavitelia salašného spolku. Valasi gajdovali, spievali a tancovali.

Odzemek, salaš vo Važci 1911
Foto Pavol Sochán

Májovníci z Likavky, archív Liptovské múzeum v Ružomberku

